

LBRIS

We know
books

PAGINI DIN HEGEL, PAGINI DESPRE HEGEL

- o antologie -

*Selecția textelor, traducere, note, comentarii
de Dragoș Popescu*

TRITONIC

Tritonic Books

București – 2024

În loc de prefață	7
-------------------------	---

PAGINI DIN HEGEL

Anexe la <i>Dovezile privind existența lui Dumnezeu</i>	11
Nota traducătorului	11
[Dovada cosmologică] <i>Asupra criticii lui Kant a argumentului cosmologic</i>	15
[Dovada teleologică] <i>Prezentarea argumentului teleologic în Prelegerile de Filosofie a religiei din anul 1831</i>	37
[Dovada ontologică] <i>Prezentarea argumentului ontologic în Prelegerile de Filosofie a religiei din anul 1831</i>	52
Postfață	59
<i>Ideea istoriei și realizarea ei. 3. Materialul realizării</i>	89
Nota traducătorului	89
3. Materialul realizării	93

PAGINI DESPRE HEGEL

Wilhelm Dilthey, <i>Tinerețea lui Hegel</i> – fragment	131
Nota traducătorului	131
<i>Constituirea concepției despre lume a lui Hegel în relația cu studiile lui teologice</i>	133
Notă finală	196
Richard Kroner, <i>De la Filosofia naturii la Filosofia spiritului</i>	213
Nota traducătorului	213
<i>Fundamentele Filosofiei spiritului</i>	215
Hermann Glockner, <i>Dezvoltarea și destinul filosofiei hegeliene</i> – fragment	249
Nota traducătorului	249
<i>Destinul filosofiei hegeliene</i>	251

Asupra criticii lui Kant a argumentului cosmologic

Se cunoaște că, prin critica pe care **Kant** a făcut-o dovezilor existenței lui Dumnezeu, aceste argumente au fost abandonate, efectul fiind că nu mai este vorba despre ele aproape deloc în tratatele științifice, recursul la ele fiind, de-acum înainte, jenant. Totuși, uzul popular i-a luat locul și s-a generalizat, și anume în instruirea celor tineri și în edificarea celor mai vârstnici, aceste argumentări continuând să fie întrebuințate, și chiar elocvent, încălzind în primul rând inima și străduindu-se a înălța sentimentele. – Deja, despre argumentul cosmologic, Kant spune că „dacă presupunem că ceva există, de aici nu pot scoate urmarea și că ceva oarecare ar exista în chip necesar, acesta fiind un silogism pe de-a-ntregul natural” (Krit. d. r. Vern. 2. Aus., S. 643); dar, încă, el mai remarcă și despre dovada fizico-teologică (ibid., p. 651), „că această dovadă, în orice epocă merită a fi pomenită cu atenție; ar fi cea mai veche, mai clară și pe potriva celor mai mulți oameni obișnuiți; – ar fi nu numai de neiertat, dar și cu totul zadarnic să încercăm a vătăma cu ceva această dovadă”. „Rațiunea nu poate”, susține el în continuare „fără nici o îndoială să devină speculație deductivă așa de apăsată și să nu se extragă din acea indecizie a cugetării, ca dintr-un vis, printr-o privire pe care-ar arunca-o înspre minunile naturii și maiestatea zidirii lumii, întorcându-se, din mărire în mărire, spre ceea ce-i mai înalt, de la condiție la cel ce condiționează, înălțându-se până la cel mai înalt și necondiționat Preaînalt”.

Că cel dintâi argument prezentat ar exprima o consecință inevitabilă, de care nu se poate să ne mai atingem, și că ar fi total inutil să mai aruncăm o privire asupra celui de-al doilea, și că rațiunea nu vom putea niciodată s-o apăsăm, refuzându-i accesul, și s-o înălțăm în ea însăși la necondiționatul Preaînalt, toate acestea ar rămâne de mirare în caz

că imperativul va fi încălcat, în caz că, totuși, rațiunea nu va trebui numaidecât apăsată să nu mai arunce nici o privire în acea direcție. – E, pe cât poate părea, atât de greșit față de buna societate a filosofilor epocii noastre a mai pomeni acele dovezi, pe cât filosofia kantiană și respingerile kantiene ale acelor dovezi par a fi ceva demult rezolvat și despre care n-ar mai fi de făcut mențiuni. – Dar, într-adevăr, numai critica lui Kant a respins aceste dovezi într-o manieră științifică și a astupat însuși izvorul [sursa] celeilalte maniere, mai simpliste, și anume a manierei care face din sentiment judecător al adevărului, reducându-le la ceva nu doar dispensabil, ci condamtabil.

Dar este de remarcat și că argumentele pe care Kant le supune de obicei criticii sale, și anume cel cosmologic și cel fizico-teologic, al căror parcurs va fi luat aici în considerare, conțin determinații mai concrete – cum e cazul celui cosmologic, referitor la existența prin accident și esența absolut necesară – decât determinații mai abstracte, doar calitative, ale finității și infinității, și se observă că, dacă opoziții precum condiționat și necondiționat, ori accident și substanță vor fi exprimate, ele vor trebui aici să aibă, totuși, numai acea semnificație calitativă. Reiese de aici, esențial, medierea dovezilor numai pe cale formală, întrucât nu se iau în analiză, în cursul ei silogismele [conchiderile] metafizice și conținutul ori natura dialectică a determinațiilor în critica lui Kant; însă ar fi numai această natură dialectică cea care trebuie numaidecât să producă adevărata [veritabila] mediere, ca și judecarea. Sunt lăsate deoparte felul și modul în care vor fi întreprinse medierea în argumentările metafizice, ca și judecarea lor de către Kant în cadrul mulțimii dovezilor existenței lui Dumnezeu – și anume clasa acestora, care se ivește pornind de la o existență (*Dasein*) dată – în întregul lor și, întrucât noi, aici, vom aborda mai îndeaproape felul conchiderii prin intelect, el este dat împreună cu celelalte

EBRIS | We know books

dovezi, iar noi trebuie să ne îndreptăm toată atenția asupra conținutului detaliat al determinațiilor.

Critica kantiană a argumentului cosmologic pare cu atât mai interesantă pentru examinare cu cât în ea, după Kant (p. 637): „un întreg cuib de raporturi dialectice se ascunde, putând totuși să fie descoperit cu ușurință și sfârâmat de dialectica transcendențială”. Reiau mai întâi expresia obișnuită a acestei dovezi, așa cum o prezintă Kant (p. 632), care sună: Dacă există ceva (nu un simplu există, ci *a contingentia mundi*, – ca determinat prin accident), atunci trebuie obligatoriu să existe pur și simplu o esență necesară. Acum, există cel puțin eu însumi, așadar există o esență absolut necesară. Kant remarcă mai întâi că minora cuprinde o experiență, iar majora s-ar obține dintr-o experiență în genere a existenței necesarului, de unde dovada n-ar fi pe de-a-ntregul *a priori*, – o remarcă care se raportează la observația anterioară asupra acestei argumentații în genere, de a înregistra numai o latură a întregii mijlociri veritabile.

Următoarea observație are în vedere problema de căpetenie a acestei argumentări care, la Kant, apare astfel încât esența necesară poate fi determinată ca necesară numai într-un singur fel, i.e. în privința tuturor posibilelor predicate opuse unuia și aceluiași, unui asemenea lucru numai un singur concept fiindu-i posibil, anume cel al esenței atotreale, care alcătuiește așa-zisul concept, cunoscut ca subiect al (mult mai încolo de examinat aici) dovezii ontologice.

Contra acestei ultime determinații consecutive a esenței necesare își îndreaptă critica, mai întâi, Kant, ca împotriva unei simple progresii raționalizatoare. Acel temei empiric al dovezii nu poate să ne învețe, anume, ce proprietăți are esența necesară, rațiunea renunță la aceste preocupări și cercetează dincoace de conceptul tare ceea ce ar trebui numaidecât să fie proprietățile esenței necesare, cele ce sub lucrurile posibile poartă recuzita unei necesități absolute. – S-ar putea ca mul-

tipla nepricepere, care se face vădită prin aceste exprimări, să fie imputabilă vremii ei și să se susțină că ele nu mai apar în expunerile științifice și filosofice ale vremii noastre. În orice caz, Dumnezeu de azi nu mai este calificat drept lucru și nu se mai cotrobăie după el printre toate lucrurile posibile, cele care se potrivesc conceptului de Dumnezeu, luându-se drept proprietăți omul acesta sau acela, chinina etc., iar în expunerile filosofice nu se mai vorbește despre ceva precum proprietățile cu referință la Dumnezeu ca un lucru. Numai că, pe cât auzim vorbindu-se mai mult și mai mult de concepte în simplul sens de determinații abstracte, pe atât mai neclar ne este ce fel de sens avem în vedere atunci când punem întrebări privitoare la conceptul unui fapt, când trebuie să conceptualizăm un obiect în general. Dar totul s-a mutat la nivelul principiilor, mai mult, în credința epocii, culpabilizând rațiunea, acuzând-o de crima de-a fi ascultat în cercetările ei numai de concept, cu alte cuvinte că ea ar fi capabilă și de altceva decât de a fi în sens perceptiv, poetic etc. La Kant, în expunerile lui se văd deci anumite presupoziii de la care pleacă, precum și consecința metodei de raționare, anume: cunoscând și dovedind cu ajutorul principiilor, doctrina reiese numai din [cu ajutorul] principii, concepția filosofică în genere trebuind să fie cea a uliței principale a cunoașterii noastre, întâmpinând oracolul maximelor sentimentului și asigurărilor date de subiect cu pretenția de a da asigurări în numele oamenilor, și tocmai de aceea îmbiindu-i pe toți cu asigurările ei. De vreo oarecare precizie a determinațiilor și expresiilor folosite, ori de vreo revendicare bazată pe consecințe și temeuri nu poate fi vorba în cazul unor atari izvoare ale cunoașterii.

Partea pomenită a criticii kantiene are, în primă instanță, sensul mai determinat [precis] că dovada aceea [cosmologică] este parcursă doar până la esența necesară, însă că o astfel de determinație a conceptului de Dumnezeu, și anume determinația esenței atotreale, ar trebui diferențiată [pusă de o parte],

iar acesta ar trebui extras numai decât de rațiune exclusiv din concept. – Se vede, așadar că, dacă dovada aceea nu poate fi urmărită mai departe de esența absolută, nefiind folositoare dincolo de reprezentarea lui Dumnezeu, care se limitează la această determinație, oricum n-ar fi mai profundă decât dorim [adâncim] noi, cei care mai purtăm în noi conceptul de Dumnezeu. Ar fi foarte posibil ca indivizii și popoarele epocilor mai timpurii, care trăiesc încă în afara creștinismului și civilizației noastre, – să n-aibă habar de conceptul de Dumnezeu; pentru aceștia, dovada ar fi satisfăcătoare. Cel puțin s-ar putea admite că Dumnezeu și numai Dumnezeu ar fi esența absolut necesară, dacă această determinare n-ar fi deja întrebuințată în reprezentarea creștină care, de fapt, se desăvârșește în sine încă și mai profund decât cea determinație metafizică a așa-zisei teologii naturale, în absența căreia arată ce știe știința nemijlocită și credința în Dumnezeu. Rămâne întrebarea dacă știința nemijlocită e dispusă a spune numai atât despre Dumnezeu: că el ar fi esența absolut necesară, cel puțin dacă știe atât de nemijlocit de Dumnezeu, încât poate la fel de bine să nu știe tot atât de nemijlocit, fără să aibă la îndemână [dispoziție] vreun drept de-a mai cere ceva. Fiindcă un drept vine laolaltă cu temeiul și dovada, i.e. cu medierea științei, iar medierile sunt excluse de știința nemijlocită și uitate.

Dar dacă, prin dezvoltarea a ceea ce conține determinația esenței absolut necesare s-au obținut determinații subsecvente drept consecințe valide, mai trebuia așezat dinaintea acestora acceptarea și convingerea? Baza dovezii este empirică; – dar dacă însăși dovada este o consecință validă pentru sine și prin ea, deodată, se confirmă existența unei esențe necesare, atunci s-a cercetat oricum, cu simple concepte, acest fundament al rațiunii. Și numai pe urmă aceasta va conta drept incorectitudine, când utilizarea rațiunii în genere va fi considerată incorectă și, de fapt, îngrădirea rațiunii la Kant merge până la perspectiva care restrânge tot adevărul la știința nemijlocită.

Determinarea așa-zisei esențe atotreală este însă ușor de derivat din determinarea esenței absolut necesare sau și din determinația infinitului, la care ne oprim; fiindcă toate și fiecare limitație conține o raportare la un Altul și se opune, astfel, determinației absolutei necesități și infinitului. Esențiala iluzie din conchidere, care trebuie să apară în această dovadă, Kant o caută acum în enunțul că fiecare esență pur necesară ar fi totodată esența atotreală, iar acest enunț ar fi *nervus probandi* al dovezii cosmologice; iluzia însă, el o dezvăluie în maniera că, deoarece o esență atotreală n-ar putea fi deosebită de o alta prin nici o parte, enunțul se lasă răsturnat, i.e. fiecare (adică: însăși) esență atotreală este pur și simplu necesară, sau esența atotreală, întrucât este determinată numai prin concept, trebuie numaidecât să conțină în ea determinația absolutei necesități. Dar acesta este enunțul și calea dovezii ontologice a existenței lui Dumnezeu, întrucât acesta constă din trecerea făcută de la concept, ori prin concept, către existență. La temelie, dovada cosmologică o are pe cea ontologică; ne promite un pas înainte, dar ne aduce, după o mică digresiune, înapoi la cel vechi, pe care nu vrea să-l accepte și nici pe noi nu trebuie să ne lase.

Combaterea dovezii cosmologice nu vizează înaintarea ei numai până la determinația absolutei necesități, nici că prin dezvoltarea ei se trece către determinația subsecventă a Atotrealului. Ci conexiunea ambelor determinații pomenite, întrucât combaterea lor de către Kant le vizează direct, atinge modul însuși de-a dovedi, anume trecerea de la o determinație valabilă la alta, prin care tocmai enunțul indicat se lasă complet dovedit de altul, dar cunoașterea nu se întoarce de la cel de-al doilea la primul, al doilea nu este capabil să reiasă din primul. De **Euclid** a fost dovedit prima dată enunțul primitiv la cunoscuta relație dintre două laturi ale unui triunghi dreptunghic, că reiese din aceste determinații ale triunghiului și rezultă din raportul laturilor; de-aici s-a dovedit și enunțul

LBRIS

We know
books

reciproc, așa încât de-acum această relație este derivată, însă astfel încât dovedirea celui de-al doilea enunț este presupusă și utilizată de către primul. Altădată [cu altă ocazie], un atare argument [dovadă], privind enunțul reciproc, va fi, apagogic, tocmai presupuziția primului, cum este cazul cu enunțul că, dacă într-o figură liniară, suma unghiurilor este de două unghiuri drepte, figura este un triunghi, exact fiindcă enunțul, dovedit [demonstrat] mai înainte, că-ntr-un triunghi cele trei unghiuri alcătuiesc împreună două unghiuri drepte, a fost demonstrat pe cale apagogică. Dacă un obiect este probat printr-un predicat, este o circumstanță subsecventă că el îi revine într-un mod exclusiv și nu e doar una dintre determinațiile obiectului, care ar putea reveni și altora, ci aparține definiției acestuia. Această dovadă ar putea să îngăduie diverse căi, în afară tocmai de aceea din care ar trebui numaidecât să reiasă conceptul celei de-a doua determinații. Oricum, în conexiunea așa-zisei esențe atotreale cu esența absolut necesară, trebuie să se ia în considerare direct cea din urmă numai pe o latură, și anume tocmai pe aceea în privința căreia Kant scosese la iveală dificultățile găsite de el în dovada ontologică. În determinarea esenței absolut necesare, necesitatea cuprinde, în parte, ființa sa și în parte conținutul determinațiilor ei. Dacă, conform predicatului subsecvent, va fi chestionată [cercetată, investigată] realitatea atotcuprinzătoare, nemărginită, asta nu va privi ființa ca atare, ci ceea ce este de diferențiat [izolat, precizat] drept conținutul determinațiilor; ființa este consfințită în dovada cosmologică chiar pentru sine, și interesul de-a trece de la ea la realitate și de la aceasta la cealaltă se raportează numai la acest conținut, nu la ființă. Lipsurile dovezii ontologice constau, la Kant, în această determinare de bază, care concepe Totul realității, ființa, totodată ca o realitate; în dovada cosmologică însă, această ființă deja e de altundeva, – întrucât el adaugă determinația Atot-realității la necesitatea sa absolută, el nu mai

poate să îndrăznească a determina ființa ca o realitate, și ea va fi concepută în Atot-realitate.

Kant își începe critica sa numai de la sensul acesta, al parcursului determinării absolutei necesități, către realitatea nelimitată, pentru că, cum s-a arătat (p. 634), interesul parcurgerii constă din a stabili care proprietăți sunt ale esenței absolut necesare, argumentul cosmologic fiind pentru aceasta doar un singur pas, și anume către existența (*Dasein*) unei ființe absolut necesare, dar nefiind capabil să ne învețe despre proprietățile specifice ale acesteia. De aceea, trebuie recunoscut drept fals că, așa cum afirmă Kant, dovada cosmologică se sprijină pe cea ontologică, ori doar că este o completare a ei, și anume cu ceea ce-i trebuie pentru a se îndeplini. Însă, că mai trebuie îndeplinit, când îndeplinește, asta-i o luare în considerare ulterioară, și Ulteriorul constă, oricum, din momentele ce conțin ontologicul; dar asta nu-i o nevoie mai înaltă, căreia Kant să-i stea împotriva, ci el argumentează doar din punctul de vedere aflat înăuntrul sferei dovezii și nu trece peste el.

Dar citatul nu este singurul dintre cele îndreptate contra acestei argumentări cosmologice de Kant (p. 637), ci el dezvăluie „raporturi”, care îngrămădesc în ele „un cuib întreg”.

Mai întâi se găsește aici fundamentul transcendental, conchiderea de la accident la o cauză; acest fundament are însă valoare [semnificație] numai în lumea simțurilor, în exteriorul ei nemaiavând însă vreun sens. Căci conceptul pur intelectual al accidentalului nu e deloc capabil să prezinte vreun enunț sintetic, precum cel al cauzalității, ale cărei enunțuri au semnificație și utilizare în lumea simțurilor, dar aici trebuie să servească pentru a trece dincolo de lumea simțurilor. – Unul, care se afirmă aici, este vestita doctrină fundamentală kantiană despre incapacitatea de a trece cu gândirea dincolo de granița sensibilului și despre limitarea utilizării și semnificației determinațiilor gândirii în lumea simțurilor. Obiecția

la această doctrină nu ține de acest studiu; ce putem însă spune, o vom face sub formă de întrebare. Dacă gândirea nu trebuie să părăsească lumea simțurilor, este contrariul mai conceput decât toate celelalte: cum intră gândirea în lumea simțurilor? – Altul este că, s-a zis deja, conceptul intelectual al accidentalului nu poate prezenta nici un enunț sintetic, precum cel al cauzalității. Într-adevăr, determinarea intelectuală a accidentalității este sub condiția temporalității, care concepe perceptiv lumea prezentă și, cu această determinare, deja intelectuală, a trecut deja dincolo de lumea simțurilor și s-a vărsat într-o altă sferă, fără a fi avut nevoie de a vrea să ajungă dincolo de lumea simțurilor în primul rând pe calea determinării cauzalității. – Dar, atunci, acest concept intelectual al accidentalului nu este apt de a produce un enunț sintetic precum cel al cauzalității. Dar, într-adevăr, despre finit este de arătat că el, prin sine însuși, prin ceea ce este el a fi, prin conținutul său, tinde către infinit, – asta fiind ceea ce, în forma kantiană a enunțului sintetic, se găsește la bază. Accidentalul are aceeași natură. Nu este necesar să se ia determinația calității ca Altul, în care trece accidentalitatea; mai degrabă este Altul acesteia tocmai absoluta necesitate și, apoi, tot așa, substanța. Raportul substanțialității, însă, este unul de relație sintetică, pe care Kant o prezintă drept categorie, ceea ce nu înseamnă decât „determinare pur intelectuală a accidentalului” – căci categoriile sunt, esențial, determinații ale gândirii – care produce enunțul sintetic al substanțialității. Așa că, instaurând accidentalitatea, instaurăm substanțialitatea. – Acest enunț [principiu] al raportului intelectual este o categorie, nefiind, în ea însăși, un element eterogen, utilizat în lumea simțurilor, ci în lumea intelectuală, unde-i la el acasă; dacă n-ar avea nici o carență [deficiență], ar avea, pentru sine însuși, dreptul absolut, în sfera în care-i vorba de Dumnezeu, de-a putea fi conceput doar în idee și spirit, întrebuițat [aplicat] contra propriei sale întrebuițări în elementul străin de el, sensibil.

Al doilea principiu înșelător, pe care Kant îl observă (p. 637) „ar fi conchiderea de la imposibilitatea unei serii finite, trecând de la cauze date în lumea simțurilor către o cauză primă, pentru a trage concluzia”. Față de acesta, noi nu trebuie să îndreptăm principiile utilizării rațiunii în direcția experienței, găsindu-ne mult mai puțin în stare să extindem fundamentul dincolo de ea. – Desigur, nu putem conchide, în cadrul lumii simțurilor și experienței, către o cauză primă căci, în aceasta, ca lume finită, sunt date doar cauze condiționate. Totuși, asta tocmai datorită faptului că rațiunea nu este îndreptată, ci împinsă să treacă spre sfera inteligibilă sau, mai mult, ea e în aceasta la sine acasă, și nu iese din lumea simțurilor, ci cu ideea ei a unei cauze prime se găsește într-un alt corp, având numai un simț [sens], de-a vorbi despre rațiune, astfel încât ea și ideea ei să fie gândită independent de lumea simțurilor și autonom în și pentru sine.

Al treilea imputat de Kant rațiunii în această dovadă este falsa autosatisfacție pe care ea o găsește în aceea că, în privința însumării seriei, a îndeplinit [parcurs] toate condițiile, așa încât nici o condiție nu mai poate avea vreo necesitate și că, deoarece de acum nu mai poate fi conceput nimic, asta înseamnă completarea conceptului. – Oricum, dacă va fi vorba de necesitatea necondiționată a unei esențe absolut necesare, asta se poate face numai întrucât ea se concepe necondiționat, i.e. dând deoparte determinația condițiilor. Dar, adaugă Kant, un necesar nu poate să survină fără condiționări: – o atare necesitate, care se sprijină pe condiții, mai exact: exterioare, e numai o necesitate exterioară, condiționată; una necondiționată, absolută, este numai aceea care cuprinde condițiile ei în ea însăși, dacă e să apelăm la o asemenea relație. Nodul veritabil dialectic este, aici, relația redată mai sus: condiția, sau oricum s-ar putea determina existența accidentală ori finitul, este chiar asta, epuizarea în Necondiționat, Infinit, construind simultan condiția în condiția însăși, în medierea medierii. Dar